

Kapcsolatszegénység – Aki szegény az a legszegényebb?

Vastagh Zoltán,
a KSH tanácsosa
E-mail: zoltan.vastagh@ksh.hu

Huszár Ákos,
a KSH tanácsosa
E-mail: akos.huszar@ksh.hu

A modern jóléti társadalmak keretei között az életmód, életvitel terén jelentkező társadalmi hátrányokat a szociológiában már régóta nem jellemzik csupán az anyagi javak szűkösségével, azaz a köznapi értelemben vett szegénységgel. A tágabb értelemben vett nélkülözést a depriváció kifejezés jelöli a szakirodalomban. A személyes kapcsolatoktól való megfosztottság egyrészt ennek egyik aspektusaként értelmezhető, másrészt az ilyen helyzetek kialakulásában is fontos tényezőnek tekinthető. Tanulmányunkban sorra vesszük a kapcsolatszegénység feltételezésünk szerint legmeghatározóbb tényezőit, megvizsgáljuk és bemutatjuk ezek hatásait, majd összevetjük ezeket a jövedelmi szegénység okaival, hogy megállapíthassuk, milyen viszonyban áll egymással e két – feltételezésünk szerint nem független – jelenség.

TÁRGYSZÓ:
Társadalmi integráció.
Szegénység.
Társadalomstatistika.

A társadalmi kapcsolatok, a társadalmi kötelek hiánya a depriváció és a társadalmi kirekesztődés jelentős tényezője (*Hegedűs–Monostori* [2005]). A személyes kapcsolatok nemcsak a társadalmi integráció szempontjából fontosak, hanem a mentális egészség, a szubjektív jóllét, az anyagi javakért és társadalmi pozíciókért zajló verseny szempontjából is jelentősek. A segítő kapcsolati hálóknak a társadalmi hierarchia minden szintjén fontos szerepük van. Az alul levők esetében sokszor a mindennapi megélhetéshez szükséges anyagi javak előteremtéséhez is nélkülözhetetlen a rokonok, barátok, szomszédok segítsége, akik együttesen alkotják a természetes segítő hálót, legyen szó akár pénzbeli, akár tárgyi, akár munkaerővel történő segítségnyújtásról. Ennek hiánya önmagában is az egzisztencia megcsúszásának kiemelt kockázati tényezője. Kelet-Közép-Európára, ahol a személyes életfeltételek mindennapi védelmében különösen nagy szerepe van a családnak, hangsúlyozottan igaz ez a megállapítás, mivel a helyettesítőként szóba jöhető civil védőrendszer fejletlen (*Szalai* [2002]). A társadalom felsőbb csoportjainál az előnyös pozíciók megszerzésében, illetve megtartásában, az ehhez szükséges információ és támogatás megszerzésében játszanak szerepet a szorosabb és lazább ismeretségek, de az anyagi segítségnyújtás itt is megjelenhet. A kapcsolatok így egyfelől az ok, másfelől pedig a cél szerepét tölthetik be az emberek életében, hiszen az erőforrásként felfogott kapcsolati tőke a „jóllét” (welfare) egyik forrása, másrészt a jól működő kapcsolati háló, és az ezen keresztül társadalomba integrálódott személyiség valamint a szubjektív „jóllét” (well being) között is kimutatható az összefüggés (*Utasi* [2006]). A társadalmi kirekesztettség¹ fogalma a társadalmi kapcsolatok hiányának mindkét említett aspektusát képes magába foglalni.

A fogalom az 1990-es évektől kezd terjedni a szakirodalomban. Népszerűségének egyik oka lehet az a jótékony többértelműség, mely használatát jellemzi, s amely a hátrányos helyzet számos dimenziója számára képes értelmezési keretként szolgálni. Elterjedésének okai között szerepet játszhat továbbá, hogy a második világháború után a nyugati jóléti társadalmakban az anyagi helyzet általános javulásának köszönhetően a jövedelmi és vagyoni hátrányok mellett egyre inkább felszínre kerültek a társadalmi hátrányok nem anyagi dimenziói (*Hegedűs–Monostori* [2005]) is.

A társadalmi kirekesztettség megnevezés lényegében ugyanazzal a jelenségkörrel áll kapcsolatban, amire a hazai szakirodalomban korábban elterjedt depriváció kifejezés utalt. *Bokor Ágnes* megfogalmazása alapján (*Bokor* [1985]) a deprivációt a

¹ A kirekesztettség, kirekesztődés, kirekesztés kifejezéseket egyaránt használják a szakirodalomban, bár egyik sem tökéletes, mivel egyoldalúan, a folyamatnak csak aktív vagy csak passzív oldalára utalnak. Az eredeti angol megfelelő; a „exclusion” ezzel szemben kiegyensúlyozottabban foglalja magába mindkét oldalt. (*Ferge*, 2003)

szegénység korábbi formáitól az különbözteti meg, hogy ebben már nem az alapvető javak hiánya dominál, hanem a társadalom többsége számára biztosított anyagi és szimbolikus javaktól való megfosztottság. A depriváció különböző megjelenési formái közé sorolható az anyagi és pénzügyi forrásoktól való megfosztottság mellett a lakókörülmények, az egészség, a kultúra, az érzelmek vagy akár – ahogy dolgozatunk igyekszik rámutatni – a kapcsolatok terén megélt hiány is.

A kirekesztettség egy lehetséges értelmezése abban tér el a deprivációétól, hogy elsődlegesen nem állapotot, hanem az ezt eredményező folyamatot helyezi előtérbe. Azokon a mechanizmusokon van tehát a hangsúly, amelyek a deprivált helyzeteket eredményezik. Ebben az értelemben a kapcsolatok szerves részét képezik annak a folyamatnak, amely deprivált helyzeteket hoz létre, másrészt, mint feltételezzük, hiányukként maguk is egy sajátos deprivált helyzetként értelmezhetők.

A szegénységvizsgálatok korábban főleg a jövedelmi szegénység mérésére koncentráltak (*Havasi* [2002], *Spéder* [2002]), de a hazai szakirodalomban is léteznek már olyan elemzések, amelyek a szegénységet többdimenziós jelenségként ragadták meg (*Kapitány–Spéder* [2004]). Elvértve találkozhatunk azonban olyan írásokkal, amelyek a társadalmi kapcsolatok, illetve a társadalmi kirekesztődés összefüggésének empirikus vizsgálatára vállalkoznak (*Utasi* [1984]). Dolgozatunkban erre teszünk kísérletet.

Elsőként a kapcsolatszegénység általunk vizsgált tényezőit, illetve ezek operacionalizálását mutatjuk be, majd a társadalmi kapcsolatokból való kirekesztettséget hagyományos társadalmi-gazdasági-demográfiai összefüggéseiben vizsgáljuk, hogy lássuk az egyes társadalmi csoportok helyzetét a társadalmi dezintegráció szemszögéből. A második részben megkíséreljük összefüggéseikben vizsgálni a korábban bemutatott tényezők hatásait. A záró részben a kapcsolatszegénység jelenségét a depriváció leggyakrabban vizsgált aspektusával, a jövedelmi szegénységgel hasonlítjuk össze, hogy megtudjuk, milyen erős összefüggés mutatkozik a két jelenség között. Elemzésünkhöz az Eurostat EU-SILC felvételsorozatának keretei között megvalósult Változó Életkörülmények Adatfelvétel (VÉKA) 2006. évi felmérése szolgáltatta az adatokat² (*KSH* [2006], *Salamin* [2006]).

1. Kapcsolattípusok és operacionalizálásuk

A kapcsolatszegénység többoldalú jelenség, amely a kapcsolatok minőségi, illetve mennyiségi vonatkozásai szerint igen különböző formákat ölthet. A társadalmi

² Reprezentatív adatfelvétel a 16 éves és idősebb magyarországi népességre. A minta elemszáma 16516.

kapcsolatokból való kirekesztődést dolgozatunkban három dimenzióban vizsgáljuk; a családi, rokoni kapcsolatok, a baráti kapcsolatok és a társadalmi szervezetekben való részvétel alapján.

A *családi, illetve a rokoni kapcsolatok* a szocializáció elsődleges terepét jelentik, illetve, a társadalmi integráció kitüntetett forrásai. Ezek hiánya alapvető hátrány, amely nem hagyja érintetlenül az egyén személyiségének fejlődését sem. A *baráti kapcsolatok* szintén alapvető jelentőségűek a szocializáció, illetve a társadalmi integráció szempontjából, s a státuselérés folyamatában is jelentős szerepet játszanak (*Granovetter* [1995], *Lin* [2004]), hiányuk mindkét esetben zavarokat, illetve hátrányokat okozhat.

A *társadalmi szervezetekben való részvétel* a kapcsolatok más típusát képviseli, mivel ez nagyobb és más fajta aktivitást, gyakran a szervezet iránti elköteleződést kíván az egyéntől. Az utóbbi időben a civil társadalom fogalmához kapcsolódó különös érdeklődés hangsúlyos eleme a közösségi eszme, s így a civil szervezeteknek a társadalmi integráció erősítésében játszott szerepe. Jelentősebb azonban talán a civil társadalom és a demokráciaelmélet kapcsolatát fürkésző elméleti munka. Eszerint a demokrácia nem jellemezhető valamilyen meghatározott intézményrendszerrel, hanem egyfajta tanulási folyamatként kell elgondolnunk, amelyben a képviselői intézmények működését folyamatos ellenőrzés, illetve korrekciós kényszer éri az állampolgárok, illetve a civil szervezetek részéről. Továbbá egy jól berendezett társadalomban a civil társadalom intézményei a társadalmi problémák meghatározásának, illetve az érdekérvényesítésnek fontos szereplői. Aki tehát kimarad a civil szervezetek munkájából, az nemcsak hogy nem gyarapítja társadalmi kapcsolatait, de a politikai akaratképzés, illetve az érdekérvényesítés egyik lehetőségéből is kirekesztődik (*Cohen–Arato* [1992]).

A kapcsolatok említett formáinak operacionalizásakor a következő szempontokat vettük figyelembe. Amikor rokoni és baráti kapcsolatokról beszélünk, akkor ezen mindig a személy saját háztartásán kívüli személyekkel tartott kapcsolatát értjük, és nemcsak a személyes találkozást, hanem a telefonbeszélgetést is ide számítottuk. Nehéz helyzetben voltunk, mikor arról kellett döntenünk, hogy mit tekintünk valóságosan létező kapcsolatnak és mit nem. Felmerül a kérdés vajon aktívnak tekinthetőek-e azok a rokoni, baráti szálak, melyeket még havi gyakorisággal sem ápolnak vagy akár csak évente egyszer keltenek életre. Ha csak a hétköznapi nyújtott lelki vagy anyagi támaszra, az egyedüllétet a mindennapokban mérsékelni képes kapcsolatokra gondolnánk, minden bizonnyal amellett érvelnénk, hogy csak azokat vonjuk vizsgálat alá, amelyeket legalább havi rendszerességgel igénybe vesznek. Sőt, *Utasi Ágnes* csak azokat a kapcsolatokat tekinti a mindennapi szolidaritás szempontjából integráló erejűnek, amelyek legalább hetente létrejönnek (*Utasi* [2002]). A mi kutatásunk azonban a kapcsolathálózatokból való teljes kiszorulás szempontjából közelíti meg a kérdést, ezért úgy véljük, hogy a társadalmi kapcsolatok tágabb („megengedőbb”) fogalmával

dolgozhatunk. Úgy döntöttünk, hogy a családi, illetve a baráti kapcsolatok terén valódi kapcsolatoknak tekintjük azokat is, amelyek csupán évente jönnek létre.

Némileg egyszerűbb volt a helyzetünk a tág értelemben vett társadalmi szervezetekben való részvétel (ide értve a tagságot is) operacionalizálása esetében, hiszen hasonlóan Utasihoz, mi is azt feltételezzük, hogy bármilyen szervezeti tagság a társadalmi szolidaritás forrása lehet, illetve esély az egyén érdekeinek artikulálására (*Utasi* [2002]). Így mindenkit résztvevőnek tekintettünk, aki akárcsak egyetlen szervezetnél is tagnak vallotta magát,³ noha tudatában vagyunk annak, hogy a társadalmi szervezetek igen sokfélék, s a kapcsolatháló szempontjából sem mindegy, ha valaki például egy sportegyesületben vállal szerepet, vagy valamelyik szakszervezetnek a tagja.

Vizsgálatunkban tehát a kapcsolatszegénység, illetve a társadalmi kapcsolatokból való kirekesztődés három típusával foglalkozunk. A rokoni és a baráti kapcsolatok tekintetében akkor beszélünk a hiányról, ha a megkérdezett arról számolt be, hogy az elmúlt évben nem vette fel a kapcsolatot barátaival, rokonaival. A társadalmi szervezetekben való tagság esetében pedig azokat vizsgáljuk, akik nem vesznek részt semmilyen formában valamilyen civil szervezet munkájában. Értelmezésünk szerint mindhárom típus a kapcsolatszegénység egy-egy aspektusáról tájékoztat, bár más-más módon. A három dimenzió közül azonban a társadalmi szervezetek munkájában való részvétel mutatóját megkülönböztetett figyelemmel kell kezelnünk, mivel ez a kapcsolat jellege, illetve operacionalizálásának módja szerint is alapvetően eltér az előző kettőtől.⁴

A vizsgálati kört a 20 éves és idősebb népességre szűkítettük, mivel úgy gondoltuk, hogy torzítaná eredményeinket, ha az iskolás korosztályok is mintánkban maradnának.

1.1. Kirekesztődés a kapcsolathálóból

Utasi Ágnes az 1980-as évek elején, mikor az életstílus kutatásával foglalkozott – bár más kiindulási alapról – már vizsgálta a kapcsolatszegénységet alakító tényezőket (*Utasi* [1984]). Annak idején ő tíz életstílus-csoportot azonosított a magyar társadalomban. Ezeket az elit, az intellektuális, a mintakövető, a családorientált, a tárgyorientált, a kapcsolatgazdag, a kapcsolatszegény, a második gazdasággal kompenzáló, a robotoló, és az elesett megnevezésekkel jelölte. A kapcsolatszegény kifejezés egy deprivált csoport megnevezésére szolgált. Bár a csoport kialakításának szem-

³ A következő szervezeteket vettük figyelembe: politikai párt, szakaszervezet és munkavállalói képviselő, szakmai szervezet és munkáltatói érdekképviselő, vallási szervezetek, ifjúsági, nyugdíjas stb. rétegszervezetek, sportklubok, hobbi és szabadidős klub, szociális, jótékonyági szervezet, kulturális és oktatási szervezet, környezetvédelmi szervezet, lakóhelyi szervezetek, egyéb szervezetek.

⁴ A kapcsolatszegénység vizsgálatához más dimenziók bevonása is jogosult volna, a társadalmi kapcsolatoknak például fontos szeletét képezik a szomszédsági viszonyok, felvételünk azonban csupán az ismertetett három típus elemzését teszi lehetővé.

pontjai – és így összetétele is – eltértek az általunk alkalmazottaktól, elemzésének tanulságai sok értékes információval szolgáltak számunkra is.

A marginalitás okát, illetve a csoport társadalmi helyzetét keresve Utasi megállapította, hogy kapcsolathány elsősorban városokban keletkezik, de ott is gyakrabban kerülnek azok az emberek „kapcsolati vákuumba”, akik faluról költöztek oda. Ennek lehetséges magyarázatául a korábbi kötelékeik elvesztését, a régi értékek és normák újjakra cserélésének nehézségeit, illetve ennek sikertelenségét és az ebből következő esetleges kiközösítést jelölte meg. Kis arányban talált ebben a csoportban fiatalokat, hiszen számukra inkább voltak adottak a korosztályi csoportok, szervezetek. Az életkor előrehaladtával azonban – s különösen a nyugdíjazás után – egyre növekedett a kapcsolatszegény csoportba tartozók hányada. Az életkor előrehaladtával azonban – s különösen a nyugdíjazás után – egyre növekedett a kapcsolatszegény csoportba tartozók hányada. Emellett nagyjából másfélszer akkora eséllyel kerültek a kapcsolatszegény életstílus csoportba a betegek, mint az egészségesek; és a nők, mint a férfiak. Utóbbit egyrészt az eltérő szocializációval, másrészt azzal magyarázta, hogy az idős özvegyek között nagyobb a nők aránya. Számunkra érdekes módon még az özvegyeknél is nagyobb eséllyel kerültek ebbe a kategóriába az „együtt élők”; vagyis a családi állapot is meghatározó tényezőnek bizonyult. A kapcsolatszegény életstíluscsoportba kerülők közel 70 százaléka az 5–8 osztályt végzettek közül került ki, és az iskolai végzettség növekedésével egyre jobban csökkent a bekerülés esélye. Viszonylag jelentős volt közöttük az alacsony jövedelműek aránya is. Ezek alapján Utasi úgy összegezte a kapcsolatszegény életstíluscsoportot formáló tényezőket, hogy ez egy olyan sajátos társadalmi helyzet, mely a migráció és/vagy presztízmobilitás, a rendhagyó családi állapot, a rossz egészség, a lakóhelyi elszigeteltség és más a társadalomtól elszigetelő életfeltételeknek következménye.

A KSH-ban is időről időre napirendre kerül a társadalmi kapcsolatok és a társadalmi integráció kérdéskörének vizsgálata, főként az időskorúak életviszonyainak, társadalmi szerepváltozásának elemzésekor. Ezek is a településtípus jelentős differenciáló hatására valamint a családi kapcsolatok meghatározó szerepére hívják fel a figyelmet (*Keszthelyiné Rédei–Lakatos* [1999]).

Elméleti feltevéseink és adatállományunk szabta keretek között végül tíz változót vizsgáltunk. Ezek a nem, az életkor, a családi állapot, a gazdasági aktivitás, a munkaidő hossza, az egészségi állapot, az iskolázottság, a jövedelem, a háztartásban élő gyermekek száma és a település jellege voltak.

Feltételezhető, hogy a különféle kapcsolatok hierarchikusan rendeződnek aszerint, hogy mennyire fontosak az emberek számára. Ezt a feltételezést adataink is megerősítették. A legalapvetőbb kapcsolat, aminek a legtöbb ember birtokában van, a rokon kötelék. Sokaknak vannak barátai is, de már jóval kisebb azok száma, akik ezeken kívül valamilyen társadalmi szervezethez is tartozunk. A 19 év feletti alig egyhatede mondhatja el magáról, hogy mindhárom kapcsolati formával rendelkezik,

míg két harmadának van rokonai mellett legalább egy barátja is. Ha e két csoport mellé számítjuk azokat, akiknek csak rokonai kapcsolataik vannak, akkor ez lefedi az összes változat több mint 90 százalékát. Azok aránya, akiknek semmilyen kapcsolata nincsen, a korábbiakban elmondottakból is következően minimális (1,4%).

1. táblázat

*A kapcsolatokkal nem rendelkezők aránya nemek szerint
(százalék)*

Kapcsolat	Férfi	Nő	Együtt
Rokoni	2,9	1,9	2,4
Baráti	11,2	14,2	12,8
Társadalmi szervezeti	82,7	85,4	84,2

Az első változó, amelyről feltételezzük, hogy szerepet játszik a kapcsolatszegénység kialakulásában, az a nem. Széles körben elterjedt az a vélekedés, mely szerint a férfiaknak a baráti köre kiterjedtebb, és ők aktívabbak a társadalmi ügyekben, mint a nők. A hagyományos nemi szerepek is inkább a férfiakhoz kötik a családon kívüli kapcsolatokat, míg a nők inkább a családon belüli köteleket ápolják. Ezek alapján feltételezhetnénk, hogy a nőket kevésbé fenyegeti a rokonok, a férfiakat pedig a barátok hiánya, és hogy az utóbbiak között többen állnak kapcsolatba valamilyen társadalmi szervezettel. Tudjuk azonban, hogy a nők magasabb életkort élnek meg, és ha figyelembe vesszük ezt a hatást, már árnyaltabb a kép. A kor előrehaladtával erőteljesen növekszik azoknak a nőknek és férfiaknak az aránya, akiknek nincsenek barátaik. Ez nem meglepő, hiszen a baráti kapcsolatok szerzésének esélye és fontossága is szorosan kötődik az életciklusokhoz. A fiatalok számára a legfontosabb társadalmi közeget a kortárs csoportok jelentik, amelyek létrejöttéhez „természetes” terep az iskola. A tanulóévek alatt szerzett barátságok egy része az idő múlásával elkopik, mivel a munkába állással, családalapítással, költözéssel olyan új, önként vállalt vagy kényszerű élethelyzetekben találják magukat, amelyek más értékeket, célokat állítanak előtérbe. A későbbiek folyamán pedig a meglévő barátok közül is egyre többen halnak meg, s a túlélők egyedül maradnak.

Míg a 30 év alattiak között száz főből körülbelül kettő-három olyan személyt találunk, akinek nincsenek barátai, addig a 60–70 évesek között már minden ötödik, 70 éven túl pedig minden harmadik ember van hasonló helyzetben. A civil szervezetek esetében nem ennyire meghatározó az életkor hatása. Bár itt is többen vannak az öregek között, akik nem vesznek részt semmilyen társadalmi szervezet életében, élhetünk a gyanúval, hogy itt az életkor jelentősége kisebb, más okok fontosabb szerepet játszhatnak. Alátámasztani látszik ezeket a megállapításokat a családi állapot szerinti bontás is.

2. táblázat

*A kapcsolatokkal nem rendelkezők aránya korcsoportok szerint
(százalék)*

Kapcsolat	20–29	30–39	40–49	50–59	60–69	70 és több	Együtt
	éves						
Rokoni	1,6	1,3	2,7	2,2	2,5	4,3	2,4
Baráti	2,3	5,1	10,9	14,0	19,2	31,3	12,8
Társadalmi szervezeti	85,5	82,4	82,0	83,6	83,4	89,0	84,2

3. táblázat

*A kapcsolatokkal nem rendelkezők aránya családi állapot szerint
(százalék)*

Kapcsolat	Nőtlen, hajadon	Egyedül élő (elvált)	Párkapcsolatban élő	Özvegy	Együtt
Rokoni	3,6	3,8	1,6	3,8	2,4
Baráti	5,3	14,2	11,9	26,7	12,8
Társadalmi szervezeti	84,1	83,9	83,7	87,1	84,2

Eszerint elsősorban az özvegyekre, illetve az egyedül élő elváltakra jellemző, hogy nem rendelkeznek barátokkal, szemben mindenekelőtt a nőtlen, hajadon fiatalokkal. Láthatóvá válik továbbá az is, hogy az elváltak körében nagyobb eséllyel találunk olyanokat, akiknek nincsenek barátaik, mint a párkapcsolatban élők esetében. A különbséget, amit a házasság illetve élettársi kapcsolat szerint felfedezhetünk, valószínűsíthetően nem az együttélési típus okozza, hanem a különböző típusú párkapcsolatokban élők eltérő átlagos életkora, ami az együttélési szokások változásának következménye.

Feltételezhetjük, hogy a családban élő kisgyermek is gyakran hátrányosan befolyásolja a háztartáson kívüli baráti kapcsolatok alakulását, mivel felügyeletük, gondozásuk, nevelésük sok időt és energiát igényel. Ennek fordítottját feltételezhetjük a rokoni kapcsolatok alakulásánál, hiszen éppen a nagyszülők, és más közeli rokonok képesek leginkább csökkenteni ezt a terhet. Adataink ezeket a feltételezéseket mérsékeltén igazolják, a rokoni kapcsolatok tekintetében a gyermekszám növekedésével valóban csökken a kapcsolatszegények aránya, a baráti kapcsolatok esetében azonban nem a várt tendenciát találtuk. A gyermekek léte a baráti kapcsolatok esetében is csökkentette a kapcsolatokkal nem rendelkezők arányát.

4. táblázat

A kapcsolatokkal nem rendelkezők aránya a háztartásban élő 15 éven aluli gyermekek száma szerint (százalék)

Kapcsolat	Nincs gyermek	1 gyermek	2 gyermek vagy több	Együtt
Rokoni	2,6	1,7	1,7	2,4
Baráti	14,8	7,5	8,6	12,8
Társadalmi szervezeti	84,7	83,4	82,4	84,2

A szegénységgel talán legszorosabb összefüggésben álló gazdasági aktivitásnak is van hatása a kapcsolatokból való kizáródásra. A különbségek vizsgálata során megállapítottuk, hogy a kapcsolatszegények aránya a munkanélküliek körében enyhén magasabb, mint a dolgozók között. Ez megerősíteni látszik azt a feltételezésünket – bár nem teljesen egyértelmű az ok-okozati viszony –, miszerint a munkanélküliség okozta anyagi és mentális krízis a kapcsolathálókat is szétzilálja. Még magasabb a kapcsolat nélküliek aránya az egyéb inaktívknál. Ebbe a csoportba jórészt a háztartásbeliek tartoznak, akiknek kevesebb alkalmuk van baráti kapcsolatok kialakítására és fenntartására. Az inaktivitáshoz bizonyos idő után társulhat passzivitás is, vagy akár félelem az új kapcsolatoktól, ami tovább növeli a magára hagyatottság veszélyét.

Az sem mellékes, hogy ha valaki dolgozik, akkor mennyi időt tölt munkájával, hiszen elképzelhető, hogy a kevesebb szabadidőt sok esetben éppen a kapcsolatok sínylik meg. Adataink azonban ezt a feltételezést nem igazolják, a munkával töltött heti óraszám alapján nem mutatkozik lényeges különbség a rokoni, illetve a baráti kapcsolatok terén, a civil kapcsolatok esetében viszont azt találtuk, hogy aki többet dolgozik, az nagyobb eséllyel vesz részt a civil szervezetek munkájában (a heti 31–45 órát dolgozóknál 82 százalék, a 46 óránál többet dolgozók esetében csak 74,4 százalék azok aránya, akiknek nincsenek civil kapcsolataik).

5. táblázat

A kapcsolatokkal nem rendelkezők aránya gazdasági aktivitás szerint (százalék)

Kapcsolat	Dolgozik	Munkanélküli	Nyugdíjas, rokkantnyugdíjas	Anyasági ellátáson van	Tanuló	Egyéb inaktív	Együtt
Rokoni	1,5	2,9	3,5	0,8	1,9	5,1	2,4
Baráti	6,8	10,1	23,2	6,5	0,9	16,6	12,8
Társadalmi szervezeti	80,9	92,7	87,2	90,4	73,2	93,1	84,2

A nyugdíjasokat még inkább veszélyezteti a társadalmi kötelek elszakadása. Természetesen jelen esetben is hasonlóak az okok, mint amiket az életkor kapcsán megjegyeztünk. Az életkori tényezőkön túl azonban valószínűleg szerepet játszik az is, hogy a dolgozóból nyugdíjassá válás éles határ az emberi kapcsolatok szempontjából. A mindennapi rendszeres találkozások ezután a határ után általában ritkulni kezdenek, a már-már baráti jellegű, kollegiális kapcsolatok gyengülnek, esetleg végleg megszakadnak. Itt tehát az életkor mellett egyéb különböző hatással is számolnunk kell. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy Magyarországon igen magas az egészségügyi okokból nyugdíjazottak, a rokkantnyugdíjasok aránya, ami újabb összetett hatásra hívja fel a figyelmet. Azok között a nyugdíjasok között ugyanis, akiknek olyan egészségi gondjuk van, amely korlátozza őket szokásos tevékenységeikben, életvitelükben, jóval magasabb a rokoni, baráti, szervezeti kapcsolatokkal nem rendelkezők aránya, mint az egészséges emberek között. Különösen igaz ez azokra, akiknek súlyos a problémájuk, hiszen körükben több mint háromszor akkora eséllyel találunk rokonaiktól vagy barátaitól elszakadtakat, mint azok körében, akiknek nincs ilyen korlátozottságuk.

6. táblázat

A kapcsolatokkal nem rendelkező tartós betegek aránya az egészségi gondok súlyossága szerint (százalék)

Kapcsolat	Életvitelét betegsége			Betegek együtt
	nem	enyhén	erősen	
	korlátozza			
Rokoni	1,6	2,4	6,1	2,4
Baráti	8,2	18,0	28,8	12,8
Társadalmi szervezeti	82,8	84,6	89,9	84,2

7. táblázat

A kapcsolatokkal nem rendelkezők aránya egészségi állapot szerint (százalék)

Kapcsolat	Jó	Megfelelő	Roszs	Nagyon rossz	Együtt
Rokoni	1,2	2,3	3,6	9,9	2,4
Baráti	5,3	14,2	22,5	40,4	12,8
Társadalmi szervezeti	81,4	83,7	90,1	92,9	84,2

Ugyanez az összefüggés látszik az általános egészségi állapot felől érdeklődő kérdéseinkre kapott válaszokból is. A saját bevallásuk szerint nagyon rossz, illetve jó

egészségük között nagyjából nyolcszoros különbség van a rokoni és a baráti kapcsolatokat tekintve, valamint a szervezeti részvétel esetében is ebben a bontásban találjuk az egyik legjelentősebb eltérést.

Az iskolai végzettség és a munkaerő-piaci pozíció, valamint jövedelem között igen erős kapcsolat van, s az iskolai végzettség markánsan összefügg a kapcsolatszegénység különböző aspektusaival is. Az iskolai végzettség növekedésével együtt jelentősen csökken annak az esélye, hogy valaki hiányt szenvedjen rokoni, baráti kapcsolatokban és jól láthatóan növekszik a valamilyen társadalmi szervezetben részt vevők aránya. Úgy tűnik az iskolázottabb rétegek tagjait – legalábbis a kapcsolatok általunk vizsgált típusai esetében – erősebb, biztosabb kapcsolati háló veszi körül, mint az iskolázatlanabbakat. Ez minden bizonnyal összefügg ezeknek a csoportoknak az eltérő hétköznapi kultúrájával, de talán azzal is, hogy tudatosabban számolnak a kapcsolataikkal mint erőforrással, s ezért több figyelmet fordítanak fenntartásukra.

A civil kapcsolatok esetében különösen erős az iskolai végzettség hatása. A kapcsolatszegények arányát tekintve a legalacsonyabb, 8 általánosnál kisebb végzettséggel rendelkezők, illetve a főiskolát, egyetemet végzettek között csaknem 30 százalékpontos különbség figyelhető meg. Itt azonban nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy az átlagos iskolázottsági szint emelkedése következtében a fiatalabb korosztályokban jóval többen rendelkeznek magasabb iskolai végzettséggel, mint az idősebbek között.

8. táblázat

*A kapcsolatokkal nem rendelkezők aránya iskolázottság szerint
(százalék)*

Kapcsolat	Kevesebb mint 8 általános	8 általános	Középfokú, érettségi nélkül	Középfokú érettséggel	Egyetem, főiskola	Együtt
Rokoni	6,3	3,1	2,3	1,4	1,2	2,4
Baráti	34,8	20,2	12,1	7,0	4,3	12,8
Társadalmi szervezeti	94,4	92,1	89,4	80,8	65,7	84,2

Jövedelmek szerinti csoportokat vizsgálva valamennyi kapcsolati típus esetében azt tapasztaljuk, hogy a leggazdagabbak körében a legkisebb az esélye a kapcsolatokból való kirekesztődésnek, s a legszegényebbek a legveszélyeztetettebbek. Lényeges azonban, hogy az éles választóvonal mindegyik kapcsolati típus esetében elsősorban az első, illetve a többi jövedelmi ötöd között húzódik. Ez alapján úgy tűnik, hogy a legmagasabb jövedelemmel rendelkezők kapcsolathálózati mintája eltér a társadalom többi csoportjának jellemzőitől, az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők körében azonban nem tapasztalhatók markáns különbségek. Sőt a baráti kapcsolatok esetében a legalacsonyabb jövedelemmel rendelkezőknél kisebb a kapcsolatszegények aránya a középosztályi jövedelmi csoportoknál.

9. táblázat

A kapcsolatokkal nem rendelkezők aránya egy főre jutó jövedelem szerint (százalék)

Kapcsolat	Leggazdagabbak	2. ötöd	3. ötöd	4. ötöd	Legszegényebbek	Együtt
Rokoni	1,3	1,3	2,7	3,1	3,7	2,4
Baráti	6,1	11,0	15,3	16,7	16,2	12,8
Társadalmi szervezeti	75,2	82,7	85,3	88,3	91,2	84,2

Az egyik leglényegesebb háttérváltozó, amely a kapcsolatteremtés, illetve a kapcsolatok fenntartásának körülményeit meghatározhatja a településtípus. A klasszikus városszociológia szerint az emberek a nagyvárosban távolságtartóbbak egymással, kapcsolataik felületesebbek, mint vidéken, ahol jobban figyelnek egymásra, és ahol az emberi viszonyok mélyebbek, bensőségebbek lehetnek. Nagyvárosban több lehetőség adódik ismeretségek kialakítására, de vidéken a meglévők talán tartósabbak, a nagyvárosi környezetben így feltételezhetően több példát találhatunk az elmagányosodásra (*Simmel* [1973]). Ezt azonban nem mindenben erősítik meg adataink. Azt látjuk ugyanis, hogy a fővárosban vannak legnagyobb arányban azok, akiknek nincsenek rokon kapcsolataik, viszont falusi környezetben a legmagasabb a barátok nélkül élők aránya.

10. táblázat

A kapcsolatokkal nem rendelkezők aránya a település jellege szerint (százalék)

Kapcsolat	Főváros	Nagyvárosias település	Kisvárosias település	Falusias település	Együtt
Rokoni	3,4	1,9	2,3	2,2	2,4
Baráti	11,5	12,1	12,4	14,4	12,8
Társadalmi szervezeti	82,1	82,8	85,9	84,4	84,2

1.2. A kirekesztődést meghatározó tényezők

Eddig önállóan mutattuk be bizonyos változók kapcsolatszegénységgel való viszonyát, a továbbiakban megkíséreljük összefüggésükben értelmezni az említett fenti tényezők hatását. Ehhez a logisztikus regresszió eszközt választottuk, amely képes arra, hogy a bevont magyarázóváltozókat úgy vizsgálja, hogy a többi változó hatását kontroll alatt tarja. Az eddigiek ismeretében több hipotézist is megfogalmazhatunk.

– Feltehetően a *nem* nincs erős összefüggésben a kapcsolatok létevel, illetve hiányával, az *életkor* azonban mind a rokoni mind baráti kapcsolatokra hatással van.

– A *családi állapot* meghatározó tényező: az egyedül élő elváltaknak és az özvegyeknek az átlagosnál magasabb, míg a nőtleneknek, hajadonoknak, alacsonyabb a kockázatuk arra, hogy elszakadnak rokonaiktól, illetve barátaiktól.

– A *gazdasági aktivitás* tekintetében egyrészt a napi találkozásokat biztosító státusok, azaz a tanulók, és a dolgozók viszonylagos védettségére, míg a nagyobb közösségektől elzártan élők veszélyeztetettségére számítunk, másrészt várható a munkanélküliségnek mint kockázati tényezőnek a megjelenése.

– Az *egészségi állapot* és az *iskolai végzettség*, az életkortól függetlenül is domináns meghatározója a kapcsolatszegénységnek mindhárom forma esetében, míg a *jövedelmek*, a *település jellege* és a *gyermekszám* esetében ez nem ilyen egyértelmű.

A következőkben tehát bemutatjuk az elemzésbe bevont tényezők, illetve a kapcsolatszegénység általunk vizsgált dimenziói közötti összefüggéseket (lásd a Függelékben levő táblázatokat), a regressziós eljárás eredményeinek értelmezését azonban két részletben végezzük el, mivel a társadalmi szervezetekben való részvétel meghatározói más jellegűek, mint a rokoni és baráti kapcsolatok esetében. Az első fázisban a rokoni és baráti kapcsolatokkal foglalkozunk.

A Függelékben található esélyhányadosokat és szignifikanciaszinteket bemutató táblákból látszik, hogy – feltételezésünkkel ellentétben – a kérdezettek *neme* kimutatható összefüggésben áll a rokoni kapcsolatok hiányával. A nőknek fele akkora esélyük van arra, hogy minden, őket a rokonaikhoz fűző szál megszakadjon, mint a férfiaknak. A barátságokra ezzel szemben a *nem* nincs kimutatható hatással. Ez megerősíteni látszik azt a korábban már említett feltételezést, mi szerint a nők több figyelmet fordítanak családi kapcsolataikra; úgy is mondhatnánk családorientáltabbak.

Az *életkor* viszont mindkét esetben döntő. Mint említettük, a rokoni kapcsolatok erősebbek, ellenállóbbak, ezért a kirekesztődés veszélye minden csoport esetében kisebb mértékű. Itt a vizsgált két fiatalabb korcsoport, azaz a 40 év alattiak és az ennél idősebbek között látunk éles határvonalat. Utóbbiaknak több mint kétszer, két és félszer akkora esélyük van arra, hogy megszűnjön rokonaikkal a kapcsolatuk, mint a fiataloknak. Ennek legkézenfekvőbb magyarázata az lehet, hogy a negyven év feletti korcsoportba tartozók szülei körében már magasabb a halálozási arány, mint az ennél fiatalabbakéinál, és mivel sok esetben ők az egyedüli rokonok, velük az utolsó kapcsolat is megszakad. A barátságoknál nem figyelhető meg ilyen éles határ az egyes korcsoportok között, itt az életkor előrehaladtával folyamatosan és erőteljesen emelkedik a magány kockázata. Azaz *nem*

csak a fiatalok és az idősek között van különbség. Már a középkorúak is négyszer-ötször akkora eséllyel veszthetik el barátaikat, mint a 20–29 éves korcsoportba tartozók.

Másik erős meghatározója a kapcsolatszegénységnek az *egészségi állapot*. A nagyon rossz egészségi állapotban levő emberek háromszor akkora eséllyel távolodnak el barátaiktól, és ötször akkorával rokonaiktól, mint a jó egészségben lévő társaik. Feltehetően a rosszabb egészség következtében nehezkesebbé váló találkozás lehet ennek az egyik oka, másfelől azonban elképzelhető az a rosszindulatú magyarázat is, hogy a beteg embereket nagyobb eséllyel hagyják magukra ismerőseik.

A *családi állapot* változónk a baráti kapcsolatokkal gyenge, míg a rokoniakkal már erősebb összefüggést mutatott. Az esélyhányadosokból első látásra úgy tűnhetne, hogy a nőtlenek és hajadonok a legveszélyeztetettebbek, de emlékeztetnünk kell arra, hogy közülük nagyon sokan még a szülői családban laknak, ezért az ő esetükben a velük való kapcsolat még háztartáson belül marad, azaz vizsgálatunkban nem jelenik meg, ezért nem lehet hiányként értelmezni. Az viszont megemlíthető, hogy a párkapcsolatban élők kockázata kisebb, mint a pár nélkül élő elváltaké vagy özvegyeké.

Az *iskolai végzettség* a többi tényező hatása ellenére is megőrizte azt az erejét, melyet a keresztátlákból sejteni lehetett. A nyolc általánost sem végzők több mint három és fél, illetve négy és félszeres kockázata az egyetemi végzettségűekhez képest, alátámasztani látszik azt a feltételezést, miszerint az iskolázottabb csoportokban vélhetően tudatosan több energiát és időt fordítanak a kapcsolatok ápolására, ami segít azok megtartásában. Az iskolázottság szintén nem választja ketté éles határvonal mentén az egyes csoportokat, hanem hatása egyenletesen növekszik.

A *gyermek szám*a és a kapcsolatszegénység között egyik típusnál sem találtunk egyértelműen értelmezhető összefüggést. Az látszik azonban, hogy kettő vagy több 15 éven aluli gyermek a háztartásban már enyhe kockázati tényezőt jelent. Feltehető, hogy ha csak az anyák esetében vizsgálnánk e hatást, akkor növekedne erőssége.

Viszonylag erősen befolyásolja a rokoni kapcsolatok felbomlását a *település jellege*. A falusias jellegű településeken élőknek negyed akkora esélyük van arra, hogy elszakadjanak rokonaiktól, mint a fővárosban lakóknak. Erre még a nagy-, és kisvárosias településeken lakóknak is csak fél, illetve harmad annyi esélyük van, mint a Budapesten lakóknak. A baráti kapcsolatoknál már elsősorban a főváros és a többi település között húzódik választóvonal. A migráció hatását kutatásunkban nem vizsgáltuk, ezért csak feltételezzük, hogy érvényesnek tekinthető Utasi Ágnes magyarázata, melyben a településtípusok közötti különbségek értelmezésénél ennek a tényezőnek is fontos szerepet tulajdonít (Utasi [1984]).

A *gazdasági aktivitásra* vonatkozóan megfogalmazott két kérdésünkre csak részlegesen, illetve ellentmondásosan tudunk felelni. A rokoni kapcsolatok terén a dolgozókhoz képest két szignifikánsan eltérő kategóriát találunk; a munkanélkülieket és az egyéb inaktívakat. Mindkét helyzetben levőknél nő a rokonoktól való elszakadás kockázata, s hatásuk a jövedelem vizsgálatokor is megmaradt, bár némileg csökkent. A barátságok-

nál e kettő közül csak az egyéb inaktívak esetében marad meg a hatás, de az is gyengén. Emellett azonban két újabb csoportnál is érdemi különbséget figyelhetünk meg. A gyermekgondozási szabadságon levők több mint másfélszeres eséllyel kerülhetnek a baráti kapcsolatokkal nem rendelkezők közé, míg a tanulók egyértelműen védett helyzetben vannak ebből a szempontból. Tehát nem állíthatjuk, hogy rendszeres napi találkozások biztosító közegek hiánya egyértelműen növelné a kapcsolati kirekesztődés esélyét, hiszen a nyugdíjasoknál semmiféle eltérés nem tapasztalható a dogozókhoz képest, és a munkanélküliség is csak a rokoni kapcsolatokra van káros hatással.

A *jövedelem* bevonása általában mérsékelte a többi változó hatását, és csak a korcsoport és a településjelleg esetében erősítette. A legnagyobb mértékben az iskolai végzettség hatása módosult, mivel az egy főre jutó jövedelem nagysága elég jelentős mértékben ennek is következménye. A jövedelem a rokoni kapcsolatok terén a legfelső húsz és az alsó negyven százalékba tartozók között hoz létre kimutatható esélykülönbségeket. A legszegényebbeknek két és félszer akkora az esélyük, hogy megszűnnek kapcsolataik rokonaikkal, mint a legmagasabb jövedelmű ötödbe tartozóknak. A barátságoknál erre csak 1,7-szer nagyobb a kockázatuk. Itt azonban a második és harmadik ötödbe tartozóknak is szignifikánsan nagyobb az esélyük ugyan erre.

A *társadalmi szervezetekben való tagság* más jellegű, mint a rokonokkal vagy barátokkal fenntartott kapcsolatok. A társadalmi szervezetek jelentősége értékelhető a társadalmi integráció szempontjából, hiszen a civil szervezetek révén közvetlen kapcsolatba kerülünk másokkal, sőt ezen szervezetek jelentős részének kifejezett célja is a közösségteremtés. A civil szervezetek között vannak azonban olyanok, amelyek elsősorban szakmai, politikai képviselőre, illetve érdekvédelemért szerveződnek, s működésük logikája alapjaiban eltér az előbbi csoporttól. Mivel azonban e szervezetek sajátos célkitűzéseiktől függetlenül lehetőségeket kínálnak új kapcsolatok létesítésére, illetve fenntartására, elemzésünkben egységesen kezeltük őket.

A rokoni, illetve a baráti kapcsolatokhoz képest mindenekelőtt két dolog emelhető ki. Az egyik, hogy a nők kicsit nagyobb eséllyel maradnak távol a szervezett csoportosulásoktól, a másik pedig, hogy a másik két kapcsolattípus esetében oly meghatározó életkor itt egyetlen törésvonal mentén hoz létre különbségeket. A 30 évesnél idősebbek nagyobb eséllyel tartózkodnak a szervezeti részvételtől, mint a fiatalok. Némileg meglepő, hogy ezen kívül nem okoz különösebb differenciát az életkor.

Legerősebb összefüggésben az iskolázottság áll a szervezeti aktivitással. Az iskolai végzettség csökkenésével együtt erőteljesen lanyhul a részvételi hajlandóság is. Befolyásolja a társadalmi aktivitást az egészségi állapot, a településjelleg, a gyermekszám, a gazdasági aktivitás és a jövedelem is. A nagyon rossz egészségi állapotúak és a szegények is kisebb eséllyel vesznek részt bármilyen civil tevékenységben, mint a legjobb helyzetben lévők, és már egyetlen gyermek nevelése is csökkenti az aktivitást. Ami érdekes, hogy a falusias településeken élők aktívabbak, és minél városiasabb jellegű egy település, annál kevésbé érdeklődnek a szervezeti tagság iránt.

Erre azonban az lehet, a magyarázat, hogy a civil aktivitás általunk használt mutatójában az egyházi szervezetek viszonylag erős súllyal szerepelnek.

A gazdasági aktivitás is meghatározó, hiszen a tanulók fele akkora, az egyéb inaktívak másfélszeres, míg a munkanélkülieknek és a gyermekgondozási szabadságon lévők majdnem kétszeres eséllyel maradnak távol az önkéntes szervezetektől, mint a dolgozók. Ennél a kapcsolati típusnál, mivel sokkal kevesebben vesznek részt benne, érdemesebb a kirekesztődés helyett a részvétel oldaláról értelmezni a jelenséget. Ha ebből a szemszögből foglaljuk össze a fentieket, akkor azt mondhatjuk, hogy a társadalom előnyösebb helyzetben lévő csoportjaira, a magasabb végzettségű, illetve a tanuló fiatalokra igaz az, hogy nagyobb eséllyel vesznek részt társadalmi szervezetekben.

1.3. Kapcsolatszegénység és jövedelmi szegénység

Dolgozatunk elején abból indultunk ki, hogy a kapcsolatszegénység a társadalmi kirekesztődés önálló tényezője feltételezzük azonban, hogy nem teljesen független a jövedelmi szegénységtől, és az alábbi fejezetben a társadalmi kirekesztődés e két típusa közötti összefüggéseket vizsgáljuk.

11. táblázat

A kapcsolatszegénység és a jövedelmi szegénység összefüggése (százalék)

Kapcsolat		Jövedelmi szegénység		
		igen	nem	összesen
Rokoni	van	12,5	87,5	100,0
	nincs	7,8	92,2	100,0
Baráti	van	9,1	90,9	100,0
	nincs	7,7	92,3	100,0
Társadalmi szervezeti	van	8,7	91,3	100,0
	nincs	3,5	96,5	100,0
Összesen		7,9	92,1	100,0

Jövedelmi szegénynek ehelyütt azokat a személyeket tekintjük, akik az egy fogyasztási egységre (OECD2) jutó jövedelem mediánjának 50 százaléka alatti jövedelmű háztartásokban élnek. E mutató alapján mérésünk szerint a népesség 7,9 százaléka tekinthető jövedelmi szegénynek. Megállapíthatjuk (lásd a 11. táblázatot), hogy a kapcsolatszegények körében nagyobb eséllyel fordulnak elő jövedelmi szegény személyek, mint a kapcsolatokkal rendelkezők csoportjában. Azaz mintegy 10

százalékot tesz ki a kapcsolatokból kirekesztettek aránya mindegyik vizsgált típusban.

Egy 2004-es tanulmányukban *Kapitány Balázs* és *Spéder Zsolt* [2004] vizsgálták a jövedelmi szegénység okait. Úgy találták, hogy a szegénységgel a legerősebb összefüggésben az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitás és a gyermekek száma áll, de meghatározó a lakóhely, a családi állapot, és az életkor is.

Az iskolai végzettség szinte determináló tényezőként jelent meg, az általános iskolát sem végzetek hússzor akkora eséllyel kerültek a szegények csoportjába, mint felsőfokú végzettségűek. Kiderült, hogy az aktivitási státusok közül elsősorban a munkanélküli és az (egyéb) inaktív státus növeli a szegénység esélyét, de a rokkantnyugdíjasoknak, az anyasági ellátáson lévőknek és a tanulóknak is nagyobb kockázatuk van erre, mint a munkával rendelkezőknek. A fentiek mellett úgy találták, hogy a gyermektelenség csökkenti, a kettő vagy több gyermek pedig növeli a szegénység kockázatát, de ez a hatás is jórészt a munkaerő-piac közvetítésével érvényesül, mivel az érintett anyák – átmenetileg vagy véglegesen – kikerülnek a munka világából. Az életkor hatása a jövedelmi szegénységre elsősorban a 40 év alattiak és a 60 év fölöttiek kockázatának eltérésében mutatkozik meg. Az idősek, a szinte teljes körű nyugdíjjogosultság és jövedelmeik kisebb szórása következtében kedvezőbb helyzetben vannak, mint a fiatalok.

A kapcsolatszegénység vizsgálata során kialakított változóink hasonlóak az általuk használtakhoz, így saját adatállományunkon mi is megpróbálkozunk egy modell létrehozásával. Eredményeink lényegében megegyeznek Kapitány és Spéder megállapításaival. Tapasztalatunk szerint is egyértelműen az iskolázottság testesíti meg a legerősebb jövedelmi szegénységi kockázati tényezőt, melyet a gazdasági aktivitással összefüggő okok követnek: legfőképpen a munkanélküli és az inaktív státus, de hátrányos helyzetben vannak ebből a szempontból a kisgyermekükkel otthon levők és a tanulók is. A nyugdíjasok és rokkantnyugdíjasok csak a dolgozókhöz viszonyítva tekinthetők veszélyeztetett csoportnak, a többi inaktív csoporthoz képest biztonságosabb helyzetben vannak. Ezt tovább árnyalja az életkor változója, melyből az látszik, hogy valójában az 50 éves kor felett kezd el szignifikánsan csökkenni a jövedelmi szegénység kockázata.

Úgy láttuk eredményeinkből, hogy már egyetlen gyermek is növeli a szegénység esélyét és hasonlóan negatív a válás hatása is. Nagyjából kétszeres a kockázata a férfiaknak a nőkhez képest és a falusias településeken élőknek a fővárosiakhoz viszonyítva. Érdekes módon a kapcsolatszegénység esetében oly erős hatású egészségi állapot a jövedelmi szegénységgel kisebb összefüggést mutat.

*

Összegezve elmondhatjuk, hogy a modelljeinkbe bevont változók a baráti kapcsolatokból való kirekesztődést és a jövedelmi szegénységet meglehetősen jól ma-

gyarazzák, míg a rokoni-, és a civil kapcsolatokat kevésbé, de talán itt is rá tudtunk mutatni egy-két lényeges összefüggésre.

A rokoni kötelek esetében fokozottan ügyelnünk kell tanulságok levonásával, hiszen az ebből a szempontból hátrányos helyzetben lévők tábora nem túlzottan nagy. Talán a rossz egészségi állapot, a nagyon alacsony szintű iskolázottság és az inaktivitás azok a tényezők, melyek esetében ténylegesen meglévő hatásról beszélhetünk. A társadalmi szervezetekben való részvétel, illetve kimaradás okait keresve szintén óvatosan kell fogalmaznunk, de ha így is teszünk, akkor is egyértelműen kijelenthető, hogy az iskolázottság kimagaslóan erős differenciáló tényező. Itt emlékeztünk arra, hogy a különböző jellegű társadalmi szervezetek között mi nem tettünk különbséget, ezért egy kifejezetten erre fókuszáló kutatás még az általunk vizsgált dimenziókban is lényeges összefüggéseket hozhatna felszínre. A barátságoknál az életkor, az iskolai végzettség, és az egészségi állapot emelhető ki és jelölhető meg közvetlen és elég jelentős hatótényezőként.

Összességében három olyan tényező van, amely valamennyi modellben – a jövedelmi szegénységit is beleértve – hasonlóan viselkedett: az iskolai végzettség, az egészségi állapot, és az aktivitási státusok közül az anyasági ellátás. Ezek – bár eltérő mértékben – mindig kockázati tényezőt jelentettek. Az anyasági ellátás, a munkanélküliség és az inaktív státus negatív hatásai többnyire együtt járnak, és a jövedelmi szegénység kockázati között kifejezetten dominánsnak mondhatóak.

Maga az alacsony jövedelem mindhárom kapcsolati forma esetében növeli a kirekesztődés veszélyét, de nem szerepel az elsőrendű meghatározók között. Azt azonban hozzá kell tennünk, hogy leginkább érzékelhető hatása éppen a legszegényebb jövedelmi ötödben van.

Érdekes az életkor és a településtípus egymással ellentétes irányú hatása a rokoni-, baráti kötelekre, illetve a jövedelmi szegénységre. Míg az idősebbek és a nagyvárosban lakók anyagi szempontból védettebb helyzetben vannak mint a fiatalok és a falusias településen élők, addig a másik kettőnél ez pont fordítva van.

A kapcsolatszegénység általunk bemutatott három formájának akad közös forrása, de vannak lényeges különbségek is. Úgy tűnik, hogy a kapcsolatszegénység okai között két típust találunk. Az egyik esetben inkább fiziológiai-demográfiai tényezők befolyásolnak, mint például az életkor és az egészségi állapot, amelyek olyan természetes változásokat eredményeznek az emberi életben, ami erőteljesen kihat a kapcsolatok alakulására – ez a rokoni kapcsolatoknál jellemző –, míg a másokban a társadalmiak is lényeges, sőt lényegesebb szerephez jutnak – ide tartoznak a baráti-, és a civil kapcsolatok – ahol az iskolázottság dominál.

A (jövedelmi) szegénység önmagában nem magyarázza a kapcsolatokból való kirekesztettséget. Főként az egészségi állapot, az életkor, a településtípus és egyes aktivitási státusok hatásának különböző mértéke, illetve iránya miatt azt mondhatjuk, hogy a kapcsolatszegénység a jövedelmi szegénységtől eltérő logika mentén szerveződő jelenség.

Függelék

F1. táblázat

A rokoni kapcsolatokról való kirekesztődés vizsgálatába bevont változók hatását mérő logisztikus regressziós esélyhányadosok és szignifikanciaszintek

Megnevezés	Exp(B) Model 1	Exp(B) Model 2
Nem	0,524***	0,534***
Korcsoport (éves)		
30–39	1,016	1,020
40–49	2,327***	2,212***
50–59	2,325***	2,420***
60–69	1,918**	2,131**
70 és több	2,139***	2,503***
Egészségi állapot		
Átlagos	1,756***	1,722***
Rossz	2,351***	2,193***
Nagyon rossz	5,568***	5,259***
Partnerkapcsolati státus		
Elvált	0,623**	0,573**
Párkapcsolatban élő	0,257***	0,249***
Özvegy	0,384***	0,404***
Iskolai végzettség		
Középfokú, érettségivel	1,645*	1,472
Középfokú, érettségi nélkül	2,091**	1,714**
8 általános	2,951***	2,239***
Kevesebb mint 8 általános	5,117***	3,653***
Gyermekek száma		
1	1,296	1,048
2 vagy több	1,624**	1,289
Településjelleg		
Nagyvárosias	0,566***	0,534***
Kisvárosias	0,452***	0,377***
Falusias	0,353***	0,288***
Gazdasági aktivitás		
Munkanélküli	1,862***	1,472*
Nyugdíjas, rokkantnyugdíjas	1,160	1,078
Anyasági ellátáson lévő	1,746	1,465
Tanuló	0,900	0,740
Egyéb inaktív	2,536***	2,024***
Jövedelem		
2. ötöd		1,039
3. ötöd		1,345
4. ötöd		2,386***
Legszegényebb ötöd		2,461***
Nagelkerke R^2	0,12	0,13

* Szignifikanciaszint < 0,1.

** Szignifikanciaszint < 0,05.

*** Szignifikanciaszint < 0,01.

Megjegyzés. Referenciakategóriák: férfi, 20–29 éves, jó egészségnek örvendő, nőtlen, egyetemi végzettségű, gyermektelen, fővárosi, legmagasabb jövedelmi ötödbe tartozó, dolgozó.

F2. táblázat

A baráti kapcsolatokból való kirekesztődés vizsgálatába bevont változók hatását mérő logisztikus regressziós esélyhányadosok és szignifikanciaszintek

Megnevezés	Exp(B) Model 1	Exp(B) Model 2
Nem	1,043	1,049
Korcsoport (éves)		
30–39	1,741***	1,720***
40–49	3,943***	3,917***
50–59	4,837***	5,018***
60–69	5,933***	6,215***
70 és több	8,341***	8,865***
Egészségi állapot		
Átlagos	1,400***	1,371***
Roszs	1,712***	1,626***
Nagyon rossz	3,781***	3,596***
Partnerkapcsolati státus		
Elvált	0,936	0,916
Párkapcsolatban élő	0,828*	0,820*
Özvegy	0,791*	0,820
Iskolai végzettség		
Középfokú, érettségivel	2,162***	1,960***
Középfokú, érettségi nélkül	3,523***	3,021***
8 általános	4,667***	3,873***
Kevesebb mint 8 általános	5,801***	4,693***
Gyermekek száma		
1	0,906	0,819**
2 vagy több	1,385***	1,223*
Településjelleg		
Nagyvárosias	0,916	0,887
Kisvárosias	0,689***	0,636***
Falusias	0,784***	0,717***
Gazdasági aktivitás		
Munkanélküli	0,988	0,867
Nyugdíjas, rokkantnyugdíjas	1,067	1,020
Anyasági ellátáson lévő	1,717***	1,619**
Tanuló	0,440*	0,396**
Egyéb inaktív	1,411**	1,279*
Jövedelem		
2. ötöd		1,396***
3. ötöd		1,399***
4. ötöd		1,760***
Legszegényebb ötöd		1,746***
Nagelkerke R^2	0,21	0,21

* Szignifikanciaszint < 0,1.

** Szignifikanciaszint < 0,05.

*** Szignifikanciaszint < 0,01.

Megjegyzés. Referenciakategóriák: férfi, 20–29 éves, jó egészségnek örvendő, nőtlen, egyetemi végzettségű, gyermektelen, fővárosi, legmagasabb jövedelmi ötödbe tartozó, dolgozó.

F3. táblázat

A társadalmi szervezetekből való kirekesztődés vizsgálatába bevont változók hatását mérő logisztikus regressziós esélyhányadosok és szignifikanciaszintek

Megnevezés	Exp(B) Model 1	Exp(B) Model 2
Nem	1,229***	1,234***
Korcsoport (éves)		
30–39	0,669***	0,674***
40–49	0,582***	0,573***
50–59	0,565***	0,580***
60–69	0,504***	0,536***
70 és több	0,583***	0,624***
Egészségi állapot		
Átlagos	1,011	0,990
Rossz	1,399***	1,337***
Nagyon rossz	1,922***	1,870***
Partnerkapcsolati státus		
Elvált	0,834	0,820***
Párkapcsolatban élő	0,996	1,005
Özvegy	0,724***	0,748**
Iskolai végzettség		
Középfokú, érettségivel	2,213***	2,062***
Középfokú, érettségi nélkül	4,581***	4,023***
8 általános	5,907***	5,008***
Kevesebb mint 8 általános	8,825***	7,282***
Gyermekek száma		
1	0,854**	0,773***
2 vagy több	0,841**	0,717***
Településjelleg		
Nagyvárosias	0,816***	0,801***
Kisvárosias	0,809***	0,770***
Falusias	0,545***	0,511***
Gazdasági aktivitás		
Munkanélküli	2,140***	1,810***
Nyugdíjas, rokkantnyugdíjas	1,210**	1,145
Anyasági ellátáson lévő	2,149***	1,916***
Tanuló	0,490***	0,440***
Egyéb inaktív	1,838***	1,576**
Jövedelem		
2. ötöd		1,228***
3. ötöd		1,232***
4. ötöd		1,376***
Legszegényebb ötöd		1,836***
Nagelkerke R^2	0,12	0,13

* Szignifikanciaszint < 0,1.

** Szignifikanciaszint < 0,05.

*** Szignifikanciaszint < 0,01.

Megjegyzés. Referenciakategóriák: férfi, 20–29 éves, jó egészségnek örvendő, nőtlen, egyetemi végzettségű, gyermektelen, fővárosi, legmagasabb jövedelmi ötödbe tartozó, dolgozó.

F4. táblázat

A jövedelmi szegénység vizsgálatába bevont változók hatását mérő logisztikus regressziós esélyhányadosok és szignifikanciaszintek

Megnevezés	Exp(B)
Nem	0,689***
Korcsoport (éves)	
30–39	1,052
40–49	0,989
50–59	0,699**
60–69	0,277***
70 és több	0,215***
Egészségi állapot	
Átlagos	1,374***
Rossz	1,803***
Nagyon rossz	1,604***
Partnerkapcsolati státus	
Elvált	1,997***
Párkapcsolatban élő	0,973
Özvegy	1,256
Iskolai végzettség	
Középfokú, érettségivel	1,567**
Középfokú, érettségi nélkül	2,853***
8 általános	5,678***
Kevesebb mint 8 általános	10,234***
Gyermekek száma	
1	1,434***
2 vagy több	1,508***
Településjelleg	
Nagyvárosias	1,323*
Kisvárosias	1,464***
Falusias	2,026***
Gazdasági aktivitás	
Munkanélküli	9,085***
Nyugdíjas, rokkantnyugdíjas	2,334***
Anyasági ellátáson lévő	5,437***
Tanuló	4,101***
Egyéb inaktív	9,175***
Nagelkerke R^2	0,26

* Szignifikanciaszint < 0,1.

** Szignifikanciaszint < 0,05.

*** Szignifikanciaszint < 0,01.

Megjegyzés. Referenciakategóriák: férffi, 20–29 éves, jó egészségnek örvendő, nőtlen, egyetemi végzettségű, gyermektelen, fővárosi, legmagasabb jövedelmi ötödbe tartozó, dolgozó.

Irodalom

BOKOR Á. [1985]: *Depriváció és szegénység. Rétegződés-modell vizsgálat VI.*, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet. Budapest.

- COHEN, J. L. – ARATO, A. [1992]: *Civil Society and Political Theory*. The MIT Press. Cambridge.
- FERGE ZS. [2003]: *Kétsebességű Magyarország*. ELTE TáTK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék. Budapest.
- GRANOVETTER, M. [1995]: A gyenge kötések ereje. In: *Angelusz R. – Tardos R. (szerk.): Társadalmak rejtett hálózata*. Új Mandátum. Budapest.
- HAVASI É. [2002]: Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon. *Szociológiai Szemle*. 4. sz. 51–71. old.
- HEGEDŰS P. – MONOSTORI J. [2005]: *A szegénység és a társadalmi kirekesztődés jelzőszámai*. Társadalmi egyenlőtlenségek és kirekesztődés 2. KSH NKI. Budapest.
- KAPITÁNY B. – SPÉDER ZS. [2004]: *Szegénység és depriváció*. Társadalomszerkezeti összefüggések nyomában. Műhelytanulmányok 4. KSH NKI. Budapest.
- KESZTHELYINÉ RÉDEI M. – LAKATOS M. (szerk.) [1999]: *Időskorúak a mai Magyarországon*. KSH–SZCSM. Budapest.
- KSH [2006]: *Jelentés a Változó Életkörülmények Adatfelvétel 2005-ös hullámáról*. Budapest.
- LIN, NAN [2004]: Társadalmi erőforrások és társadalmi mobilitás – a státuselérés strukturális elmélete. In: *Agelusz R. (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum. Budapest.
- SALAMIN P.-NÉ [2006]: *A társadalmi kirekesztődés nemzetközi összehasonlítására szolgáló jelzőszámok (Laekeni indikátorok)*. KSH. Budapest.
- SIMMEL, G. [1973]: A nagyváros és a szellemi élet. In: *Válogatott tanulmányok*. Gondolat. Budapest. 543–560. old.
- SPÉDER ZS. [2002]: *A szegénység változó arcai*. Tények és értelmezések. Századvég. Budapest.
- SZALAI J. [2002]: A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországon. *Szociológiai Szemle*. 4. sz. 34–50. old.
- UTASI Á. [1984]: *Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák*. Rétegződés-modell vizsgálat. V. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet. Budapest.
- UTASI Á. [2002]: *A bizalom hálója. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás*. Új Mandátum. Budapest.
- UTASI Á. (szerk.) [2006]: *A subjektív életminőség forrásai: biztonság és kapcsolatok*. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest.

Summary

In modern welfare societies social disadvantages in living conditions and lifestyle can not be approached simply with the lack of material needs, namely with income poverty. In this paper we interpret “poverty of social relationships” as a distinct type of the broader phenomena of deprivation. We examine the most important causes and the possible effects of “poverty of social relationships” and compare them with those of income poverty.